

О. П. ЧЕРНИШ

Наслідки стратиграфічного вивчення палеолітичних пам'яток Прикарпаття

Багатошарові стоянки мають винятково важливе значення для всебічного вивчення розвитку суспільства на його найдавніших етапах, для вирішення ряду проблем історії господарства, культури і соціального ладу стародавнього населення. На матеріалах багатошарових стоянок кам'яного віку, враховуючи, зокрема, стратиграфічні дані, можна докладно вивчити як особливості конкретного процесу історичного розвитку давніх суспільств в окремих районах, так і його загальні закономірності.

Слід відзначити, що не всі багатошарові стоянки є рівноцінними за своїм значенням. Одні з них існували протягом тривалого часу, а хронологічні рамки інших вузчі. Ряд пам'яток має більше залишків давніх поселень, решта — менше; деякі з них дають повноцінні різноманітні культурні комплекси, в інших вони більш обмежені. Щодо геологічних умов залягання, то частина стоянок характеризується чіткими стратиграфічними даними, а частина — менш виразними. Особливу цінність мають ті, що являють собою еталонні пам'ятки для вивчення культури цілих районів.

Визначальна роль належить багатошаровим стоянкам у висвітленні історії первіснообщинного ладу, зокрема господарства й культури населення палеолітичного та мезолітичного часу. На території Радянського Союзу вже досліджено велику кількість стоянок і місцезнаходжень цього часу. Частина їх — це стоянки відкритого типу, інші є пам'ятками печерного характеру. В СРСР переважають перші, а другі відомі лише в гірських місцевостях. Ці стоянки в різних районах концентруються переважно групами і здебільшого поблизу великих річок та їх приток, тобто в умовах, найсприятливіших для проживання людини кам'яного віку. До них належать, наприклад, деснянська група стоянок, дніпрянська, костенківсько-борщівська, кримська, кавказька та ін. Численність їх пояснюється кращим станом вивчення цих районів, а також тим, що вони були густо заселеними в давнину.

Радянські дослідники добре вивчили більшість стоянок доби палеоліту. Одним з опірних районів на території СРСР для досліджень у цій галузі є Костенківсько-Борщівський район, де зосереджена група важливих для науки стоянок, у тому числі багатошарових. Тут протягом багатьох років вели роботи відомі археологи — П. П. Єфименко, С. М. Зам'ятнін, П. Й. Борисковський, О. М. Рогачов та ін. Здобуті ними цінні матеріали висвітлюють багато питань історії палеолітичного населення даного району і всієї Східної Європи. Вони важливі також для розробки проблем геологічного датування палеоліту в СРСР, хронології пізньопалеолітичного часу, проблеми житлобудування в цей період тощо¹. Саме на пам'ятках Костенківсько-Борщівського району було розроблено радянську методику досліджень палеоліту.

¹ Єфименко П. П. Первобытное общество. К., 1953; Єфименко П. П. Костенки I. М.—Л., 1958; Зам'ятнін С. М. Раскопки у с. Гагарино.— В кн.: Палеолит СССР. М.—Л., 1935. (ИГАИМК, вып. 118); Борисковский П. И. Очерки по палеолиту бассейна До-

Вивчення костенківсько-борщівської групи стоянок, зокрема багатощарових, стало основою для концепції О. М. Рогачова про існування на цій території костенківсько-стрілецької, костенківсько-тельмановської і костенківсько-авдіївської культур.

Другим районом Європейської частини СРСР, не менш перспективним для дослідження розвитку культур доби палеоліту і мезоліту, є Подністров'я, де період існування багатощарових пам'яток значно більший порівняно з костенківсько-борщівським.

Найчисленнішою в країні за кількістю відомих палеолітичних і мезолітичних пам'яток є дністровська група. Досить зазначити, що тут палічується близько 600 стоянок і місцезнаходжень, багато з яких досліджено шляхом розкопок на значній площі (серед них і багатощарові стоянки). Розкопки в цьому районі велись понад 25 років Дністриянською палеолітичною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР під керівництвом автора².

Наведемо основні відомості про палеолітичні поселення на території Подністров'я, серед яких трапилися багатощарові, що дали цінні стратиграфічні матеріали. Особливий інтерес становить стоянка Молодове V, яка вивчалась 11 років. Вона розміщена у відкладах другої надзаплавної тераси Дністра поблизу с. Молодове Сокирянського району Чернівецької області. Під час проведення в 1951, 1953—1958, 1960—1962, 1964 рр. археологічних розкопок виявлено залишки 20 різночасних поселень — від періоду муст'є до початку мезоліту. Культурні шари залягали в підґрунті Б, лесоподібних делювіальних суглинках, горизонтах викопних ґрунтів та прошарках оглеєння. Стоянка Молодове V дає можливість простежити розвиток культури протягом понад 30 000 років. Як і всі інші, вона вивчалась спільно з геологами. З 20 поселень 12 мають визначення абсолютного віку за радіовуглецевим методом. Серед матеріалів стоянки є унікальні вироби доби палеоліту. Молодове V — перша в СРСР багатощарова палеолітична пам'ятка, де була отримана хронологічна шкала абсолютних дат, що охоплює значний проміжок часу³. У 1969—1972 рр. Дністриянська палеолітична експедиція досліджувала стоянку Кормань IV, яка простежена у відкладах другої надзаплавної тераси поблизу с. Кормань Сокирянського району Чернівецької області. Відкрито і вивчено залишки 15 поселень різного часу, що також належать до періоду від муст'є по мезоліт. Виявлені на глибині від 1 до 14 м від поверхні ґрунту залишки залягали у підґрунті Б, лесоподібних суглинках та прошарках викопних ґрунтів, яких тут просте-

на.— МИА, 1968, № 121; Рогачев А. Н. Костенки IV — поселение древнего каменного века на Дону.— МИА, 1945, № 45; Рогачев А. Н. Многослойные стоянки Костенковско-Борщевского района на Дону и проблема развития культуры в эпоху верхнего палеолита на русской равнине.— МИА, 1967, № 59.

² Черныш О. П. Основные итоги исследований палеолита Поднестровья.— УІЖ, 1968, № 11; Черныш А. П. Поздний палеолит Среднего Приднестровья.— Тр. КИЧПЕ, 1959, вып. 15; Черныш А. П. Ранний и средний палеолит Приднестровья. М., 1965; Черныш А. П. Об абсолютном возрасте палеолитических стоянок Приднестровья.— В кн.: Стратиграфия и периодизация палеолита Восточной Европы. М., 1965; Иванова И. К. Геология и фауна палеолита и неолита Днестра.— VI конгресс ИНКВА. Докл. сов. геологов. М., 1961; Иванова И. К. Геоморфология и палеогеография Приднестровья в палеолите.— В кн.: Природа и развитие первобытного общества. М., 1969; Иванова И. К. Геологические условия нахождения палеолитических стоянок Среднего Приднестровья.— Тр. КИЧПЕ, 1959, вып. 15.

³ Черныш О. П. Палеолитическая стоянка Молодове V. К., 1961; Иванова И. К. Геологический возраст ископаемого человека. М., 1965; Иванова И. К., Черныш А. П. The Paleolithic site, of Moldava V. on the middle Dnester (USSR).— In: Quaternaria. Roma, 1965, 7; Алексеев В. А. Сцинтилляционный вариант радиоуглеродного метода и его применение для датировки. Автореф. канд. дис. М., 1966; Чердынцев В. В. Абсолютная хронология палеолита.— Палеолит и неолит СССР, 1971, вып. 6; Арсен'ев Х. А., Громова Л. И., Полевая И. А., Руднев Ю. П. Данные радиоуглеродной лаборатории Всесоюзного научно-исследовательского геологического института (ВСЕГЛИ).— БКИЧПЕ, 1972, вып. 38.

жено кілька. Декілька поселень стоянки за радіовуглецевим методом визначені абсолютним часом⁴.

В результаті багаторічних досліджень (1955—1963 рр.) на стоянці Молодове I виявлено вісім поселень: часу мустьє, доби пізнього палеоліту та мезолітичного часу. Культурні шари зафіксовано в підґрунті Б, лесоподібних суглинках та горизонтах оглеєння. Стоянка знайдена у відкладах другої надзаплавної тераси Дністра. Вона стала широко відомою після відкриття тут в 1959 р. найдавніших у світі житлових споруд з кісток мамонтів (4-й шар мустьє), які за радіовуглецевим методом датуються абсолютним часом⁵.

Дністрянська археологічна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР у 1966—1968 рр. дослідила на правому березі Дністра поблизу с. Оселівка Кельменецького району Чернівецької області багатошарову стоянку Оселівка I, розміщену на мисоподібному схилі третьої тераси. Тут, у підґрунті Б, лесоподібних суглинках і викопних ґрунтах було виявлено залишки трьох пізньопалеолітичних поселень та одного мезолітичного. Цікавою знахідкою є крем'яні наконечники дротиків з солотрейської технікою обробки⁶, що трапились у другому і третьому шарах.

У 1965 р. на правому березі Дністра неподалік від с. Атаки Кельменецького району у відкладах другої надзаплавної тераси досліджено стоянку Атаки I. Чотири пізньопалеолітичних поселення розкопано в лесоподібних відкладах, два з них за радіовуглецевим методом визначені абсолютним часом⁷.

Протягом чотирьох років (1949—1951, 1953) Дністрянська експедиція вела широкі розкопки на стоянці Бабин I, розташованій на п'ятій терасі правого берега Дністра на околиці с. Бабин того ж району. Три різночасні поселення доби пізнього палеоліту виявлено у викопному ґрунті, суглинках та глинистих відкладах⁸.

Багатошарова стоянка Вороновиця I досліджувалась в 1951—1953 рр. поблизу с. Вороновиця Кельменецького району. У відкладах четвертої тераси Дністра в лесоподібних суглинках та викопному ґрунті було відкрито два пізньопалеолітичних поселення з крем'яними виробами, кістками тварин, залишками постійного житла. У нижньому шарі знайдено уламок крем'яного наконечника з плоскою двобічною ретушню⁹.

1966—1967 рр. розкопано стоянку Оселівка II, виявлену у відкладах 12-метрової тераси Дністра поблизу с. Оселівка Чернівецької області. Тут простежено сліди мезолітичного шару в підґрунті Б та залишки поселення початку пізнього палеоліту у викопному ґрунті¹⁰.

Крім багатошарових пам'яток, які дали цінні комплекси з крем'яними виробами, залишками фауни, виробами з кісток і рогу, залишка-

⁴ Черныш А. П. Исследования в Кормане на Днестре.— АО 1969 г., М., 1970; Черныш А. П. Исследования многослойной стоянки Кормань IV в 1970 г.— Тез. докл., посвященных итогам полевых археол. исследований в СССР в 1970 г. (археол. секция). Тбилиси, 1971; Черныш А. П. Стоянка Кормань IV на Днестре.— АО 1971 г. М., 1972.

⁵ Черныш О. П. Верхний шар багатошарової стоянки Молодове I.— Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині, 1964, вип. 5; Черныш А. П. Ранний и средний палеолит Приднестровья. М., 1965.

⁶ Черныш А. П. Раскопки в Оселивке.— АО 1967 г. М., 1968; Черныш А. П. Исследование стоянки Оселивка I 1966—1968 гг.— КСИА АН СССР, 1971, вып. 126.

⁷ Черныш А. П. Палеолитическая стоянка Атаки I.— БКИЧПЕ, 1968, вып. 35; Иванова И. К. Геологическое строение района палеолитической стоянки Атаки I в Среднем Приднестровье.— БКИЧПЕ, 1968, № 35.

⁸ Черныш А. П. Палеолитическая стоянка Бабин I.— КСИИМК, 1963, вып. 49.

⁹ Черныш А. П. Палеолитическая стоянка Вороновица I.— КСИИМК, 1956, вып. 63.

¹⁰ Черныш О. П. Дослідження пам'яток кам'яного віку на Дністрі в 1967—1968 рр.— Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конф. Львів, 1970; Черныш А. П. Работы палеолитической экспедиции Ин-та общест. наук.— Археологические исследования на Украине в 1968 г., 1971, вып. 3.

ми вогнищ і житлових споруд, було також досліджено й одношарові стоянки. Серед них — мезолітична стоянка Атаки VI, виявлена у відкладах першої надзаплавної тераси Дністра (вивчалась в 1965 р.); Оселівка III, простежена у відкладах першої надзаплавної тераси (1968 р.); пізньомезолітична пам'ятка Фрумушіка I на території Молдавської РСР¹¹, яка досліджувалась в 1957 р. Всі ці розкопки, що проводились комплексно, за участю геологів та спеціалістів інших галузей, дали величезний фактичний матеріал для вирішення ряду проблем палеоліту та мезоліту. З 60 вивчених поселень 16 мають визначення абсолютного часу за радіовуглецевим методом. Подністров'я — перший в СРСР район, де було встановлено абсолютний час палеолітичних стоянок за С¹⁴. Фауністичні залишки також визначались колагеновим методом, розробленим академіком І. Г. Підоплічком.

Крім Дністрянської експедиції, на Подністров'ї працювали й інші. В 1965—1967 рр. було досліджено багатошарову стоянку Стінка в Хотинському районі, але там не виявлено залишків фауни, а культурні шари збереглися в перевідкладеному стані¹². Кілька одношарових стоянок на території Молдавської РСР дослідили М. А. Кетрару (Рашків VII, Атаки II, Чутулешти I, Варварівка VII) та Г. В. Григор'єва (стоянка Йоржниця), проте геологічні умови залягання більшості з них ще не уточнені, на деяких не виявлено фауни¹³. Тому тут розглядаються матеріали багатошарових стоянок, досліджених Дністрянською археологічною експедицією.

Зібраний різноманітний фактичний матеріал, зокрема стратиграфічні дані, розкривають поступальний розвиток культури, рівень продуктивних сил суспільства доби палеоліту і мезоліту на території Прикарпаття. В культурі місцевого населення навколишніх районів спостерігається багато спільних рис, про що свідчить аналіз комплексів різноманітних виробів з кременю, кістки і рогу, а також умови їх залягання.

Багатошарові стоянки Подністров'я з їх стратиграфією мають важливе значення для розробки періодизації палеоліту і мезоліту цього району, для з'ясування проблем відносної хронології. Так, за допомогою стратиграфічного зіставлення нижньої частини розрізів багатошарових стоянок Молодове V, Кормань IV, Молодове I, розташованих у відкладах других надзаплавних терас Дністра, та на основі аналізу особливостей мустьєрської техніки цих пам'яток, можна виділити в розвитку мустьєрської культури даного району дві фази — корманську та молодовську, що водночас є і фаціями.

Зокрема, аналіз матеріалів 12-го шару стоянки Кормань IV дає підстави для висновку, що комплекс її виробів належить до так званих нефасетованих індустрій з низьким рівнем техніки леваллуа (індекс леваллуа — 11%, широкого фасетажу — 40%, тонкої підправки — 0%, індекс пластин — 3,4%). Молодовські поселення, порівняно з 12-м шаром стоянки Кормань IV, мають технічні показники, характерні для високого рівня розвитку техніки леваллуа: більшість пластин, серія нуклеусів для сколювання пластин, деякі типи зрядь пізньопалеолітичних форм у комплексах з цих виробів.

¹¹ Черныш А. П. Исследования в Оселевке на Днестре.— АО 1968 г. М., 1969; Черныш А. П. Работы палеолитической экспедиции Ин-та общест. наук.— Археолог. исследования на Украине в 1968 г. 1971, вып. 3; Черныш А. П. Хронологические группы мезолита Поднестровья.— СА, 1970, № 1; Черныш А. П. Некоторые итоги исследований палеолита Поднестровья (1946—1957).— Материалы и исследования по археологии Юго-Запада СССР и Румынской Народной Республики. Кишинев, 1960.

¹² Анисюткин Н. К. Мустьерская стоянка Стинка на Среднем Днестре.— АЭС, 1969, вып. 11; Анисюткин Н. К. Мустье Пруто-Днестровского междуречья. Автореф. канд. дис. Л., 1971.

¹³ Григорьева Г. В. Новые позднепалеолитические памятники Северной Молдавии.— КСИА АН СССР, 1971, вып. 126; Кетрару Н. А. Исследования палеолита в Молдавии.— Изв. АН МССР. Сер. биол. и хим. наук. Кишинев, 1969, № 2.

Технічні показники комплексів молодовських стоянок такі. Для четвертого шару Молодове I: індекс леваллуа — 72,2%, широкого фасетування — 52,5%, тонкої підправки — 39,7%, індекс пластин — 32,2%; для 11-го шару Молодове V відповідно: 37,4, 58,8, 42,7 та 17,1%¹⁴.

Наявність пам'яток з дещо відмінними ознаками техніки обробки підтверджує, що на Подніпров'ї, крім мустьєрсько-леваллуазького варіанта мустьєрської культури, простежуються й інші (наприклад, варіант стоянки Стінка).

Стратиграфічні спостереження, аналіз матеріалів багатошарових поселень вказують на три етапи в розвитку пізньопалеолітичної і мезолітичної культури цього району — ранній, середній і пізній. Перший етап (ранній) відповідає оріньяко-солютрейсько-граветському часу, другий — мадленському, а третій (пізній) — мезолітичному. Вони відображають процес послідовного прогресивного розвитку економіки і культури давнього населення цієї території з привласнюючим типом господарства (мисливство, збиральництво). В межах цих етапів, у свою чергу, на підставі стратиграфічних даних, можна виділити три ступеня для першого етапу (1-й, 2-й, 3-й), а також три ступеня для другого. Третій етап (мезолітичний) має чотири фази розвитку: молодовську, оселівську, атакську і фрумушікську¹⁵.

Співставлення даних про геологічні умови залягання залишків різночасних поселень на Подністров'ї, виявлених у відповідних відкладах на різних рівнях терас, комплексних аналізів різноманітних матеріалів, серій визначень абсолютного часу ряду поселень за радіовуглецевим методом є основою для встановлення відносної і абсолютної хронології і уточнення геологічного датування палеолітичних і мезолітичних пам'яток¹⁶. Завдяки абсолютним датам можна уточнити геологічний час певних поселень та етапи розвитку палеоліту і мезоліту, враховуючи існуючі визначення абсолютного часу підрозділів плейстоцену та голоцену.

На підставі геологічних умов залягання та абсолютних дат мустьєрські пам'ятки Прикарпаття можна віднести до Рісс-Вюрму, Вюрму I, Вюрму I—II; пам'ятки першого хронологічного ступеня пізнього палеоліту — до Вюрму II, а другого і третього — до Вюрму II—III і початку Вюрму III; стоянки середнього етапу пізнього палеоліту (IV—V, VI ступені) — до Вюрму III, дріасу I, Беллінгу, дріасу II, аллероду; молодовську фазу мезоліту — до дріасу III, оселівську і атакську — до пребореалу і бореалу, а кінець мезоліту — фрумушікську фазу — до першої третини атлантичного періоду.

Геологічне датування палеоліту і мезоліту Подністров'я встановлено за матеріалами групи багатошарових стоянок, виявлених у відкладах других надзаплавних терас (Молодове I, V, Кормань IV, Атаки I). Дослідження останніх років дали можливість відкрити деякі пам'ятки початку ранньої пори пізнього палеоліту на низьких терасах (Оселівка II), що раніше не спостерігалось у цьому районі.

На багатошарових стоянках знайдено залишки фауни, які дають змогу не тільки скласти уявлення про кліматичні умови часу існування палеолітичної і мезолітичної людини (холодний лісостеп, потепління

¹⁴ В даному випадку ми використали підрахунки, зроблені Ю. Г. Колосовим для четвертого шару Молодове I і С. В. Смирновим для 11-го шару Молодове V. Див.: Колосов Ю. Г. Шайтан-Коба — мустьєрська стоянка Криму. К., 1972, с. 132; Смирнов С. В. Палеоліт Дніпровського Надпоріжжя. К., 1973, с. 60.

¹⁵ Черныш А. П. Хронологические группы мезолита Поднестровья.— СА, 1970, № 1; Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. К., 1974, с. 72—73.

¹⁶ Москвитин А. И. По следам палеолита и погребенным почвам через Днестр в Чехословакию.—Тр. КИЧПЕ, 1961, вып. 18; Москвитин А. И. Сравнительный стратиграфический обзор разрезов плейстоцена Европейской части СССР, Польши и Чехословакии, содержащих следы пребывания палеолитического человека.—В кн.: Вопросы геологии антропогена. М., 1961; Иванова И. К. Геология и палеогеография стоянки Кормань IV на общем фоне геологической истории каменного века Среднего Приднестровья.—В кн.: Многослойная стоянка Кормань IV. М., 1977.

лише з кінця доби мезоліту), але й простежити процес зміни цих умов у даному районі. Комплекси виявленої фауни, стратиграфічно зафіксовані на основі різночасних поселень (мустьєрський комплекс тут включає 19 видів ссавців, а пізньопалеолітичний — 27), свідчать, що клімат змінювався в напрямі похолодіння. Значне потепління сталося наприкінці мезоліту за атлантичного періоду, коли з'явилася сучасна фауна.

Спостереження над складом фауни досліджених стоянок Прикарпаття свідчать про існування за мустьєрської доби **ранньомамонтового** фауністичного комплексу, який включає ранню форму мамонта та інші види тварин (північний олень, кінь тощо). **Пізньомамонтовий фауністичний комплекс** простежувався за раннього і середнього ступеня пізнього палеоліту, а **реніферний** характеризує кінець пізнього палеоліту та початок мезоліту без мамонта (коли переважав північний олень). Сучасна фауна засвідчена наприкінці мезоліту, коли північний олень на цій території вже відсутній¹⁷.

Матеріали багаточасових стоянок дають підстави також для розгляду проблеми зіставлення одночасних і різночасних пам'яток в геологічному плані з метою визначення стратиграфічних закономірностей в умовах залягання палеолітичних і мезолітичних пам'яток (щодо терас певного часу та відповідних відкладів цих терас) (рисунок). Як уже зазначалося, вивчені на Подністров'ї поселення були виявлені у різних відкладах: одні з них зафіксовано у викопних ґрунтах, зонах оглеєння; інші — в суглинках, що розділяли викопні ґрунти, або в суглинках, які перекривали горизонти останніх; треті — в підґрунті Б.

Аналіз геологічних умов, врахування часу терас та порід, зіставлення цих спостережень, а також різночасних комплексів, виявлених у відкладах різних терас,— все це дає підстави для висновків про певні стратиграфічні закономірності в заляганні пам'яток палеоліту і мезоліту на території радянського Прикарпаття.

Зокрема, встановлено, що мезолітичні поселення у даному районі зафіксовано у бурих суглинках (підґрунтя Б) та у найвищій частині лесоподібних суглинок різних терас, а пам'ятки мадленського часу (четверта, п'ята і шоста хронологічні групи пізнього палеоліту) — в основній частині лесоподібних суглинок доби Вюрм III, що покривають різні тераси Дністра. Поселення ранньої пори пізнього палеоліту простежуються у нижній частині лесоподібних суглинок (Вюрм III), у прошарках викопних ґрунтів паудорфського (брянського) інтерстадіалу та суглинках, що їх розділяють (підтверджується це наявними датами абсолютного часу відповідних пам'яток), а також у відкладах доби Вюрм II. Мустьєрські поселення засвідчено у викопних ґрунтах чи зонах оглеєння і суглинках часу Вюрм I—II, Вюрм I і Рісс-Вюрм. Роботи останніх років дали можливість вирішити питання про мустьєрський час палеолітичних пам'яток так званого брерупу.

Порівняння археологічних матеріалів і розрізів стоянок Подністров'я, розміщених на різних терасах, з подібними геологічними і археологічними пам'ятками інших районів свідчить, що вказані стратиграфічні закономірності не обмежуються тільки Подністров'ям. Вони властиві також пам'яткам інших районів, в першу чергу це стосується Центральної Європи (Чехословаччина, Угорщина, Австрія), тобто країн, територіально близьких до Подністров'я. Наведемо деякі паралелі.

Так, археологічні відповідники матеріалам третього хронологічного ступеня пізнього палеоліту простежуються на стоянках Нітра I, Дольні Вестоніце, які подібні за геологічними умовами залягання (низ

¹⁷ На території Північної Німеччини, наприклад, зникнення північного оленя зафіксовано в бореальний період. Див.: Gross N. Die Rennthier—Jäger kulturen Ostpräsens.— Prähist. Z., 1940, t. 30, 31.

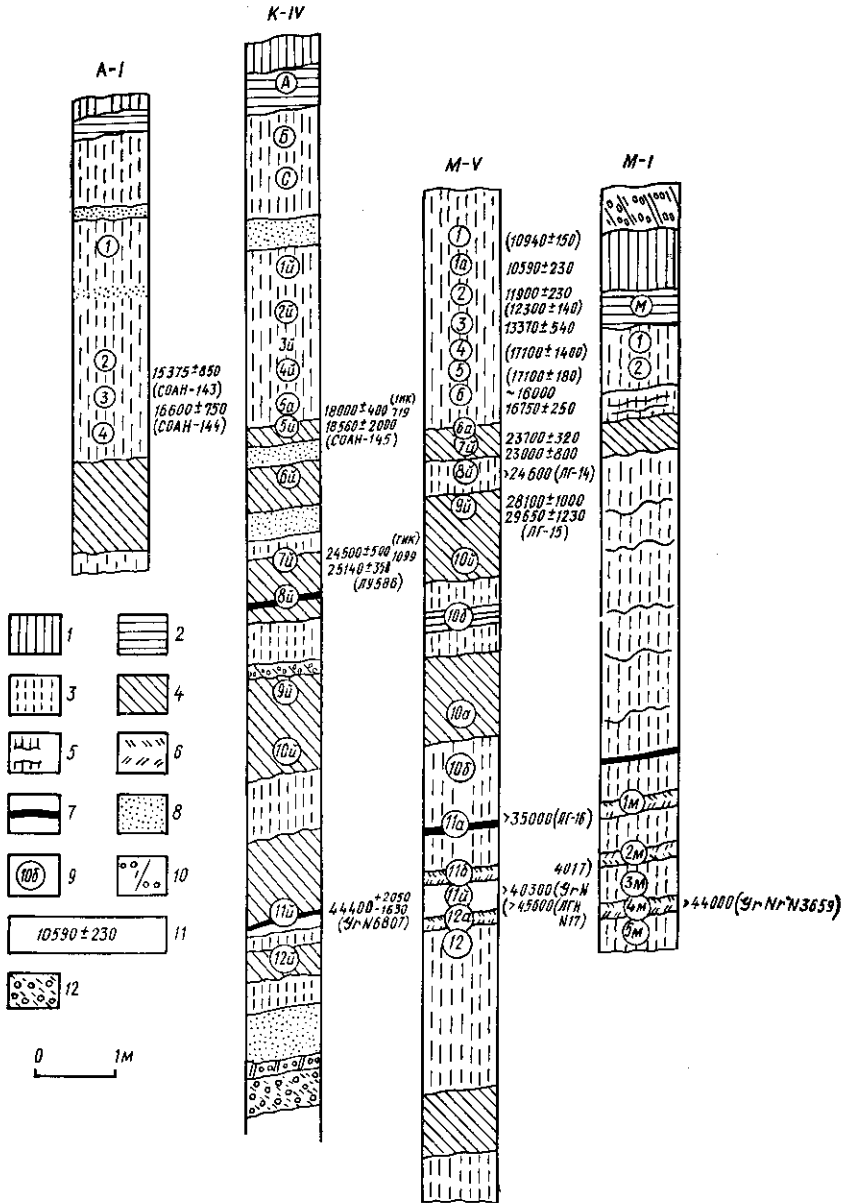

Рисунок. Схема стратиграфічного зіставлення розрізів досліджених багатшарових стоянок других надзаплавних терас Дністра. (Стоянки Кормань IV, Молодове V, Молодове I, Атаки I).

Умовні позначення: 1 — гумусний шар; 2 — бурий суглинок; 3 — лесоподібні суглинки; 4 — викопний ґрунт; 5 — перевідкладена товща; 6 — горизонти оглеєння; 7 — сажисті прошарки; 8 — прошарки лісу; 9 — культурні шари; 10 — щербинь; 11 — визначення абсолютного часу за C¹⁴; 12 — прошарок ріни (алювіальні відклади).

лесу Вюрму III, викопний ґрунт часу Вюрм II—III) та абсолютними датами до відповідних стоянок Подністров'я (VII шар Молодове V). Виявлена у відкладах викопного ґрунту паудорфського (брянського) інтерстадіалу стоянка Агсбах має абсолютну дату, близьку до зазначених пам'яток. Стоянки відкритого типу Майнц-Лінзенберг, Кобленц-Метерні теж мають схожі умови залягання, так само, як і Петржиковіце, Волчковіце, відповідні комплекси Пшедмосту (викопні ґрунти часу паудорфського інтерстадіалу).

Цікаво, що на ряді цих пам'яток у складі фауни, як і на Дністрі, переважає північний олень (наприклад, Майнц-Лінзенберг). Це спостерігається і в пізніших пам'ятках, виявлених у лесі Вюрму III (Сагвар) з абсолютними датами¹⁸, що відповідають пізнішим комплексам багат шарових стоянок Дністра. Аналогії більш раннім комплексам палеоліту Подністров'я простежуються серед таких пам'яток Центральної Європи, як Пшедмост (Вюрм II), Лянгсманесдорф (низ лесу Вюрму II), Віллендорф II (шари лесу доби Вюрм II). Дату, близьку до часу 9-го шару Молодове V (28 100±1000, 29 650±1230), має стоянка Угорщини Бодрогкерештур (28 700), яка також відкрита в нижній частині відкладів паудорфського (брянського) інтерстадіалу. В основі лесу Вюрм III залягала стоянка Павлов, подібна за своїми даними до шару 5а стоянки Кормань IV, який був простежений в основі лесоподібних порід того ж часу¹⁹.

Наведені приклади, число яких можна збільшити, свідчать, що простежені на Подністров'ї стратиграфічні закономірності відображають спільне для значної території явище в розвитку палеолітичної культури. В даному випадку ми звертали увагу на пам'ятки відкритого типу, подібні до дністрянських багат шарових стоянок. Відкриття згаданих закономірностей полегшує пошуки пам'яток певних періодів у відповідних відкладах різних терас, що є дуже важливим при проведенні археологічних розвідок.

Дослідження багат шарових стоянок Подністров'я дають можливість зробити важливі висновки щодо походження пізнього палеоліту і виникнення пізньопалеолітичної культури з мустьєрської основи у даному районі, а також визначення конкретних рис початкової фази цієї доби.

Відомо, що проблема переходу від мустьє до пізнього палеоліту, як і встановлення особливостей пізньопалеолітичної культури на початкових етапах на нашій території, ще недостатньо висвітлена. Багат шарових пам'яток з серією нашарувань відповідних комплексів виявлено дуже мало на стоянках відкритого типу, а на території Європи в цей час відомі переважно стоянки печерного типу.

Остаточо ще не з'ясовано, чи простежуються серед матеріалів печерних пам'яток риси культури, властиві поселенням відкритого типу на початку пізнього палеоліту; чи закономірності процесу переходу від мустьє до пізнього палеоліту є спільними для всієї території Європи, а чи лише для локальних районів, де виявлено ці пам'ятки. На думку деяких зарубіжних вчених Європи, пізній палеоліт є культурою племен, що прийшли з інших територій, а не культурою місцевого населення, що розвинулась на мустьєрській основі.

Певну відповідь на це питання дають досліджені багат шарові стоянки Молодове V, Кормань IV, Молодове I — пам'ятки відкритого типу, де були залишки поселень як мустьєрського часу, так і пізньопалеолітичного, а крім того, й культурні шари, які можна вважати за перехідні між цими періодами. Якщо в 12-му шарі стоянки Кормань IV виявлено ранне мустьє без ознак майбутньої пізньопалеолітичної техніки, то на стоянці Молодове I зафіксовано пізньомустьєрські поселення шарів I—IV (найбагатше з кількома десятками тисяч виробів) і п'я-

¹⁸ *Klima B.* Übersicht über die Jungsten paläolithischen Forschungen in Mähren.—Quartär, 1957, Bb. 9; *Felgenhauer F.* Aggsbach, ein Fundplatz des späten Paläolithikum in Niederösterreich.—MPKOAW, 1951, Vd. 5, Wein; *Barta J.* Slovensko v staršej astrednej dobe kamennej. Bratislava, 1965; *Hahn J.* Gravettien—Freilandstationen Rheinland, Mainz—Linsenberg, Koblenze—Metternich und Rhens, Sonderdruck aus Boaner, Jahrb. Bonn, 1969.

¹⁹ *Felgenhauer F.* Willendorf in der Wachau, Mitteilungen der Prähistorischen Kommission der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 8, 9, Wien, 1956—1959; *Gabori M.* Regionale verbreitung paläolithischer kulturen Ungarns.—Acta arch. Acad. Sci. Hung., 1969, 21. Budapest.

тий шар з високим рівнем розвитку леваллуа і рисами майбутньої пізньопалеолітичної техніки. Про останнє свідчать знахідки одноплщинних і двоплщинних нуклеусів, з яких можна було сколювати пластини, а також значний процент пластин у комплексах і наявність ряду пізньопалеолітичних типів знарядь. Подібні риси простежено і на стоянці Молодове V серед матеріалів шарів 12, 12а, 11 (найбагатший тут мустьєрський шар), 11б і 11а.

Восьмий шар стоянки Кормань IV у складі інвентаря сполучав риси мустьєрські й пізньопалеолітичні.

На стоянці Молодове V залишки поселень шарів 10в, 10а, 10б мали як мустьєрські, так і пізньопалеолітичні ознаки. Ці матеріали належать до так званого постмустьє, за виразом А. Леруа-Гурана, чи до фінального мустьє (за Г. Мовіусом), що передує на території Франції комплексам з оріньяком типу Шательперрон²⁰.

Дуже цікавими в цьому плані є поселення шарів 6 і 7 багатшарової стоянки Кормань IV. Серед комплексу виробів цих поселень, які датуються оріньякським часом, простежено риси мустьєрської техніки (наприклад, відщепи з підправленими краями ударних площин, окремі нуклеуси мустьєрських типів і знаряддя). Переважала, проте, пізньопалеолітична техніка обробки кременю. У вищих шарах (5—5а) цієї стоянки, що також належать до ранньої пори пізнього палеоліту, але до пізнішого часу, також відзначено прояви мустьє (деякі нуклеуси, відщепи зі слідами підправки країв давніх площин, окремі знаряддя мустьєрських типів). Вони повністю зникають у поселеннях верхніх шарів (4, 3, 2), що датуються мадленською добою — 4, 5 і 6-м ступенями пізнього палеоліту Подністров'я²¹.

Риси мустьєрської техніки простежуються і на інших поселеннях багатшарових пам'яток цього району, які датуються ранньою порою пізнього палеоліту (нижчі пізньопалеолітичні шари стоянок Молодове V, Вороновиця I, нижній і середній шари стоянки Бабин I). На поселеннях, що належать до мадленського часу і стратиграфічно перекривають поселення ранньої пори пізнього палеоліту, прояви мустьєрської техніки вже відсутні.

Наведені факти стратиграфічно зафіксовано численними матеріалами серії досліджених на великій площі багатшарових стоянок Подністров'я, з яких понад 25 поселень проаналізовано типологічно на основі статистичного методу. На нашу думку, це дає певні підстави для висновків про генетичний зв'язок пізньопалеолітичної культури в даному районі з мустьєрською культурою, що дуже важливо для вирішення проблеми походження пізнього палеоліту і характеристики процесу становлення пізньопалеолітичної культури.

Ряд розглянутих питань ще потребують дальшої розробки, не всі з досліджених поселень багатшарових стоянок дали численні комплекси матеріалів, але все ж, на нашу думку, результати цих досліджень, передусім стратиграфічні дані, мають значення не тільки для Подністров'я. Вони важливі також для розуміння розвитку палеолітичної і мезолітичної культури значної частини Східної і Центральної Європи, і в першу чергу для сусідніх з Прикарпаттям районів. Це стосується, зокрема, стратиграфічних закономірностей, простежених на багатшарових стоянках Прикарпаття, серед яких є пам'ятки еталонного значення.

²⁰ *Movius H.* The Chatelperronian in French Archaeology the Evidence of Arcy-sur-Cure.— *Antiquity*, 28. Cambridge, 1969; *A. et A. Leroio-Gourhan.*— *Chronologie des Grottes D. Arcy-sur-Cure (Yonne).*— *Callia Prehistoire*, 1965, t. 7, 7, Paris.

²¹ *Черныш А. П.* Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV и ее место в палеолите.— В кн.: *Многослойная палеолитическая стоянка Кормань IV.* М., 1977.

А. П. ЧЕРНЫШ

Результаты стратиграфического изучения палеолитических памятников Прикарпатья

Резюме

На территории Прикарпатья в настоящее время известно около 600 стоянок и местонахождений. Во время многолетних стационарных исследований в этом районе, осуществлявшихся Днестровской палеолитической экспедицией Института общественных наук АН УССР, была изучена серия многослойных стоянок, расположенных на различных террасах Днестра. К ним принадлежат Бабин I (три слоя), Вороновица I (два слоя), Оселивка I (четыре слоя), Молодова V (двадцать разновременных поселений), Молодова I (восемь слоев), Кормань IV (пятнадцать разновременных поселений), Атаки I (пять слоев), Оселивка II (два слоя). Многие стоянки имеют определения абсолютного времени по радиоуглеродному методу, а Молодова V — целую шкалу радиоуглеродных дат. Многослойные памятники позволяют стратиграфически проследить развитие хозяйства и культуры древнего населения этой территории.

Изучение остатков разновременных поселений на исследованных стоянках и геологических условий их залегания, сопоставление разрезов многослойных памятников, наличие абсолютных дат на 16 поселениях, — все это способствовало разработке проблемы хронологии палеолита и мезолита данного района. На этой основе удалось проследить закономерности в геологических условиях залегания разновременных памятников, получить данные для геологической датировки разновременных поселений палеолитического и мезолитического времени, определить последовательные фаунистические комплексы, отражающие характер изменения природной среды. Кроме того, установлена генетическая связь мезолита Поднестровья с позднепалеолитической культурой, а позднего палеолита — с мустьерской. Рассмотренные здесь вопросы имеют значение не только для истории древнего населения Прикарпатья, но и для соседних районов.

О. І. ТЕРЕНОЖКІН

Кіммерійські стели

Півстоліття тому в Білогрудівському лісі поблизу с. Піковці Уманського району Черкаської області було виявлено зольники раніше невідомої культури, яка увійшла в науку під назвою білогрудівської і була датована кінцем епохи бронзи. Тоді ж знайдено кілька кам'яних антропоморфних стел, помилково пов'язаних з білогрудівськими передскіфськими пам'ятками. Протягом багатьох років деякі дослідники вважали їх кіммерійськими. Цьому сприяло те, що подібні стели виявилися поширеними в Північному Причорномор'ї, Криму, Подніпров'ї та західніше аж до Румунії, тобто на землях, де, за повідомленнями античних письменників, до приходу скіфів жили кіммерійці.

Як відомо, найдалі у спробі науково витлумачити стели цього кола пішов В. М. Даниленко. Він використав їх як головне джерело для висвітлення культури, соціально-економічного ладу і військової організації кіммерійців найпізнішого передскіфського періоду, часу Гомера та їх походів у країни Переднього Сходу, взагалі рубежу від II до I тисячоліття до н. е. В. М. Даниленко у своїй статті детально не проаналізував відомі у той час стели, не уточнив їх вік і в сукупності приписав ці пам'ятки кіммерійцям останнього періоду.

Незаперечний факт знахідки Г. Л. Скадовським у кургані № 52 поблизу с. Білозерка таких стел у давньоюмному похованні В. М. Даниленко не взяв до уваги, повідомивши, що вони можуть належати до незрівнянно пізнішого часу. Свої висновки він зробив на основі аналізу стели з с. Наталівка Дніпропетровської області. Ця високохудожня пам'ятка, на якій зображено бойову сокиру, булаву та лук, інтерпретована ним як фігура воїна, відомого для «тих форм піхотної та колісної військової організації», що були притаманні узбережжям півден-